

Turinys

Pratarmė	6
1 skyrius. Retorika	7
1.1. Retorikos samprata ir raida	8
1.2. Viešasis ir privatusis kalbėjimas	8
1.3. Monologinis ir dialoginis kalbėjimas	10
1.4. Viešųjų kalbų rūšys	11
1.5. Viešųjų kalbų kūrimas ir sakymas	12
1.5.1. Pirmoji kalba (garso įrašas)	12
1.5.2. Antroji kalba (vaizdo įrašas)	27
1.5.3. Trečioji kalba (sakoma auditorijai)	29
1.6. Kalbos rengimas pagal pateiktą tekstą	34
2 skyrius. Negrožinė literatūra	37
2.1. Kas yra negrožinė literatūra?	38
2.2. Administraciniai raštai	39
2.2.1. Gyvenimo aprašymas (CV)	41
2.2.2. Motyvacinis laiškas	44
2.3. Dokumentinė literatūra	46
2.3.1. Apžvalga	50
2.3.2. Interviu	52
2.3.3. Reportažas	55
2.3.4. Biografija	59
2.3.5. Istoriniais faktais grįsta grožinė ir negrožinė literatūra	61
2.4. Egodokumentika	63
2.4.1. Laiškai	67
2.4.2. Dienoraščiai	69
2.4.3. Atsiminimai	74
2.4.4. Autobiografija	77
2.4.5. Paskutinis teisiemojo žodis	79
2.5. Publicistika	83
2.5.1. Apybraiža	85
2.5.2. Pamfletas	88
2.5.3. Eseistika	90
3 skyrius. Tekstai apie grožinę literatūrą: skaitymas ir rašymas	99
3.1. Dedikacija	100
3.2. Kaip išsirinkti knygą?	101
3.3. Anotacija, apžvalga, komentaras	102
3.4. Recenzija	109

3.5. Straipsnis	111
3.6. Referavimas, perfrazavimas, citavimas	117
3.7. Literatūros nuorodos, išnašos	122
4 skyrius. Egzamino rašiniui artėjant	127
4.1. Kaip skaityti poeziją?	128
4.1.1. Eilutės trumpos, bet prasmė gili	128
4.1.2. Teksto visumos aprėptis	128
4.1.3. Eilėraščio laikas ir erdvė	131
4.1.4. Skaitymo hipotezė	132
4.1.5. Kas kalba eilėraštyje?	133
4.1.6. Ar eilėraštyje kas nors įvyksta?	136
4.1.7. Kulminacinių vietų raiška	137
4.1.8. Istorinis ir kultūrinis kontekstai	138
4.1.9. Modernioji poezija	140
4.1.10. Kodėl verta mokytis atidžiai skaityti eilėraščius?	142
4.2. Ramunės Brundzaitės eilėraščio interpretacija	142
4.3. Kaip skaityti prozą?	145
4.3.1. Tradicinis ir modernus pasakojimai	145
4.3.2. Fabula ir siužetas	148
4.3.3. Pasakojimo žanras	149
4.3.4. Pasakojimas žvelgiant iš šalies	150
4.3.5. Pasakojimas pirmuoju asmeniu	151
4.3.6. Pasakojimo veikėjai	153
4.3.7. Erdvės nuorodos	155
4.3.8. Laiko nuorodos	155
4.3.9. Literatūriniai ir kultūriniai kontekstai	156
4.3.10. Apibendrinimas	156
4.4. Jurgio Savickio novelės ištraukos interpretacija	158
4.5. Probleminio klausimo svarstymo rašinys	162
4.5.1. Samprotavimas probleminiu klausimu remiantis Vislavos Šymborskos eilėraščiu	163
4.5.2. Samprotavimas probleminiu klausimu remiantis Antano Škėmos romano ištrauka	165
4.6. Atidaus literatūros skaitymo žingsniai	168
4.6.1. Poetinio teksto analizės ir interpretavimo žingsniai.....	169
4.6.2. Prozinio teksto analizės ir interpretavimo žingsniai	170
4.6.3. Draminio teksto analizės ir interpretavimo žingsniai.....	172
Priedai. Kalbos vartojimo lentelės	175
Rašytinių šaltinių sąrašas	230
Iliustracijų šaltinių sąrašas	231
Garso ir vaizdo įrašų šaltinių sąrašas	232

Kalbinio ugdymo vadovėlyje į **kalbą** siūloma pažvelgti plačiau. Tai:

- mokymasis sakyti kalbą ir dalyvauti pokalbyje;
- mokymasis kalbėti ir rašyti apie literatūrą;
- negrožinių tekstų skaitymas ir jų kūrimas;
- pagalba ruošiantis brandos egzamino rašiniui.

Atnaujintoje Lietuvių kalbos ir literatūros programoje daugiau dėmesio skiriama sakinio teksto suvokimui, t. y. klausymui, ir kalbų sakymui, dalyvavimui pokalbiuose, diskusijose. Viena brandos egzamino dalis taip pat skirta kalbėjimui – reikės parengti trumpą kalbą, ją pasakyti ir diskutuoti kalboje aptariamais klausimais. Visa tai apžvelgiama „Retorikos“ skyriuje: nagrinėjamos ir aptariamos kalbos, patariama, kaip kurti savo kalbą ir ją pasakyti viešai.

Literatūros vadovėliuose tik epizodiškai aptariami negrožiniai tekstai, bet juos galima skaityti ir atidžiai. Antrame skyriuje „Negrožinė literatūra“ apžvelgiami populiariausi negrožinės literatūros žanrai, aiškinamasi, kuo ypatinga dokumentinė literatūra, egodokumentika ir kt. Šiame skyriuje mokiniai kviečiami atlikti nemažai kūrybinių užduočių: rašyti apžvalgą, imti interviu, bent trumpam pradėti rašyti dienoraštį ir pan. Pažintį su negrožinės literatūros žanrais palengvina klausimai, kviečiantys šiuos tekstus analizuoti ir interpretuoti.

Trečiame skyriuje „Tekstai apie grožinę literatūrą: skaitymas ir rašymas“ aptariami įvairaus pobūdžio tekstai apie literatūrą: anotacijos, recenzijos, straipsniai. Mokomasi ne tik juos skaityti, bet ir rašyti, cituoti, įterpti išnašas, sudaryti literatūros sąrašą ir kt.

Bene svarbiausias šiame vadovėlyje ketvirtas skyrius – „Egzamino rašiniui artėjant“. Jame, kaip reikalauja naujoji brandos egzaminų tvarka, mokomasi: a) rašyti grožinio teksto analizę ir interpretaciją; b) svarstyti probleminių klausimų remiantis literatūros tekstu. Abiem atvejais mokiniai turės analizuoti ir interpretuoti literatūros kūrinį arba jo ištrauką. Atidžiai skaityti literatūros kūrinius mokytasi daug metų, o dabar bandoma apibendrinti šią patirtį – nubrėžiamos pagrindinės analizės ir interpretacijos gairės. Greta pateikiama poezijos ir prozos skaitymo pavyzdžių. Taip pat siūloma keletas patarimų, kaip rašyti probleminių rašinių pagal literatūros kūrinį ar jo ištrauką.

Vadovėlio pabaigoje pateiktas priedas – kalbos vartojimo lentelės, kuriose glaustai apibūdinamos kalbos dalys ir jų vartoseną. Tai paranki priemonė norint pasikartoti pagrindines lietuvių kalbos gramatikos taisykles.

Saulius Žukas

Atliekant šia piktograma pažymėtas užduotis teks naudoti skaitmenines priemones. Jas rasite išmaniajame įrenginyje nuskaitę skyriaus pradžioje pateiktą QR kodą.

1 skyrius

Retorika

Šiame skyriuje:

- Sužinosite, kas yra retorika ir kokie jos tikslai, koks retorikos kanonas, kokios yra viešųjų kalbų rūšys, retorinė situacija, kokių yra kalbos sakymo būdų.
- Mokysitės skirti viešąjį ir privatųjį, monologinį ir dialoginį kalbėjimą, kurti ir sakyti kalbas.
- Tyrinėsite viešosios kalbos sandarą, spausdintas ir garsines kalbas įvairiais aspektais.
- Rasite daug patarimų, kaip sėkmingai pasakyti kalbą, kaip elgtis prieš kamerą, klausytojus, kaip klausytis ir vertinti draugų pasakytas kalbas, kaip pasirengti kalbai pagal pateiktą tekstą.

e-lankos.lt/63x3

1.1. Retorikos samprata ir raida

Retorika (gr. *rhētorikē technē* – iškalbos menas) – menas žodžiais įtikinamai reikšti mintis ir jausmus. Retorikos mokytojo tikslas – išmokyti viešai kalbėti taisyklingai, aiškiai, įtikinamai, etiškai ir estetiškai.

Daugiau kaip 2 500 m. prieš Kr. senovės Graikijoje imtos kurti retorikos mokyklos. Jose buvo mokoma iškalbos, argumentavimo, buvo skaitomos ir analizuojamos pačių mokinių arba patyrusių kalbų rašytojų parengtos kalbos.

Graikų retorikos mokslą sudarė penkių dalių kanonas. Jį kartu su kultūra perėmė romėnai, juo iš esmės vadovaujasi šiuolaikinė retorika.

Antikinė retorika	Šiuolaikinė retorika
1. Invencija (medžiagos ieškojimas ir rinkimas temai, radimas, ką pasakyti) 2. Dispozicija (nuosekli, logiška, rišli teksto struktūra) 3. Elokucija (kalbos parengimas kalbos ir stiliaus atžvilgiu) 4. Memorija (atminties ugdymas) 5. Akcija (atlikimas, sakymas, balso, gestų, mimikos mokslas) Antikinėje retorikoje visas dėmesys oratoriaus ugdymui (kalbančiojo retorikai), jos objektas – monologinės kalbos, jų parengimas, stilistinis sutvarkymas, išmokimas atmintinai ir sakymas. Per pratybas buvo mokoma analizuoti ir kitų parašytas kalbas.	1. Temos, problemos apmąstymas, medžiagos rinkimas 2. Loginis teksto komponavimas 3. Kalbinis ir stilistinis kalbos sutvarkymas 4. Kalbos sakymo būdo pasirinkimas 5. Kalbos sakymas Šiuolaikinei retorikai rūpi ir kalbėtojas, ir klausytojas. Kaip ir klasikinėje retorikoje, svarbi kalbančiojo retorika, bet daug dėmesio skiriama ir klausančiojo retorikai. Memorija – vienintelė kanono dalis, beveik išnykusi iš dabartinių retorikos vadovėlių. Dabar kalbos sakymas atmintinai netgi nelabai sveikintinas, daug didesnę vertę turi laisvas kalbos sakymas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Savais žodžiais paaiškinkite, kas yra retorika ir kokie jos tikslai.
2. Nurodykite svarbiausius antikinės ir šiuolaikinės retorikos panašumus bei skirtumus.
3. Pasvarstykite, kaip šiandiniame gyvenime praverčia retorikos įgūdžiai.
4. Ar esate kalbėję viešai? Jeigu taip, su kokiais sunkumais susidūrėte?

1.2. Viešasis ir privatusis kalbėjimas

UŽDUOTIS. Perskaitykite pateiktus pokalbius ir remdamiesi orientaciniais klausimais juos aptarkite.

1. – Šiandien iš mokyklos turėsi grįžti pats, man po darbo susitikimas.
– O man treniruotė, tai aš tavęs palauksiu.

- Gerai. Tuomet susiskambinkim po treniruotės.
- Jeigu kas, galiu tavęs palaukti kavinėje.
- Šią minutę nieko neplanuoju, susiskambinsim.

- 2.
- Kuo skundžiatės?
 - Nuolat jaučiu nuovargį, negaliu susikaupti, o egzaminai artėja.
 - Ar jaučiate nuolatinį nerimą, baimę?
 - Taip, net atsibudusi naktį.
 - Ar vartojate kokius nors medikamentus? Gal geriate kokių nors arbatų prieš miegą, valgote?
 - Ne, nieko nevartuju, prieš miegą suvalgau obuolį.

- 1
- 2
- 3
- 4

- 1. Kas yra pokalbio adresatas (informacijos gavėjas) ir adresantas (informacijos perdavėjas)?
- 2. Kas dalyvauja pokalbyje?
- 3. Kuris pokalbis yra viešas, o kuris privatus? Iš ko sprendžiate?

Kalbame arba privačiai, arba viešai, todėl galima teigti, kad yra dvi kalbėjimo rūšys: **privatusis** ir **viešasis**.

Viešojo ir privačiojo kalbėjimo skirtumą lemia pokalbio dalyviai, kalbėjimo tikslas ir aplinkybės, pavyzdžiui:

privatu	vieša
tėvas ir sūnus	gydytojas ir pacientas
grupė klasės draugų tariasi, kur praleis savaitgalį	dėstytojas veda seminarą studentams
apie literatūros kūrinį kalbasi keli klasės mokiniai	mokinys diskutuoja su mokytoju apie literatūros kūrinį
viršininkas su darbuotoju tariasi eiti į krepšinio rungtynes	viršininkas darbuotojui aiškina užduotį

Privatusis kalbėjimas turi savo taisykles, etiką, šeimos ar draugų rato tradicijas. Jo nereglamentuoja jokie įstatymai, nutarimai, jam negalioja jokie formalūs reikalavimai.

Viešai kalbame pagal retorikos taisykles, mūsų kalba turi tam tikrą sandarą, gana griežtus kalbos reikalavimus, atitinkama yra ir kūno kalba.

UŽDUOTIS. Pateikite po vieną viešo ir privataus pokalbio pavyzdį ir remdamiesi orientaciniais klausimais juos aptarkite.

1. Kuris pokalbis yra privatus, kuris viešas?
2. Kuo skiriasi šie pokalbiai?
3. Kaip pokalbio kalba priklauso nuo adresato, pokalbio tikslo ir aplinkybių?

1.3. Monologinis ir dialoginis kalbėjimas

UŽDUOTIS. Paklauskite trijų garso įrašų ir remdamiesi orientaciniais klausimais juos aptarkite.

LRT radijo laida „Kultūros savaitė“. Rašytojos, literatūrologės Sandros Bernotaitės komentaras „Apie doros demonstraciją“

„LRT klasikos“ laida „Istoriko teritorija“. Istoriko Aurimo Švedo pokalbis su mokslų daktare Ieva Balčiūne (1–8 min.)

LRT radijo laida „10–12“. Žurnalistės Urtės Korsokovaitės pokalbis su Vilniaus universiteto Teorinės fizikos ir astronomijos instituto mokslininku daktaru Vidu Dobrovolsku ir gamtos fotografu Luku Jonaičiu (5–21 min.)

1. Kiek kalbėtojų yra garso įrašė?
2. Kas yra garso įrašo adresatas?
3. Kas yra garso įrašo adresantas?
4. Kokia garso įrašo tema?
5. Koks garso įrašo dalyvių tikslas?

Pagal kalbos dalyvių skaičių skiriamos kelios kalbėjimo rūšys: **monològas**, **dialògas** ir **polilògas**. Pagrindinis jų skyrimo kriterijus yra adresanto ir adresato santykis.

Monologo adresantas kalba vienas. Jis iš anksto numato, kokiai auditorijai sakys kalbą (nors per mikrofoną ar kamerą jos nemato), žino temą, nusimato tikslus, kalbos trukmę, apmąsto kūno kalbą, technines priemones. Monologas yra pagrindinis viešojo kalbėjimo būdas, jam ir skiriama daugiausia dėmesio mokantis retorikos. Monologas bet kada gali virsti dialogu: jeigu oratorius nori į savo kalbą įtraukti auditoriją, užmegzti su ja glaudesnę ryšį ir nebijo improvizuoti, nukrypti nuo išankstinio plano, jis gali leisti auditorijai reaguoti į savo žodžius, papildyti, patikslinti.

Dialogas gali būti privatus, būdingas kasdieniam kalbėjimui, ir viešas: interviu, diskusijos, pasitarimai ir kita. Dažnai dialogas pratęsia viešą monologinę kalbą. Dialogas gali vykti improvizuotai (asmeninio ir tarpasmeninio bendravimo lygmuo) arba iš anksto numčius jo temą, trukmę ir tikslą.

Polilogas. Pokalbio ar diskusijos dalyvių gali būti ne du, o daugiau, tačiau jie visi nekalba vienu metu, iš esmės vis tiek vyksta dialogas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

- 1. Paaiškinkite, kas yra monologas ir kuo jis skiriasi nuo dialogo.
- 2. Jau aptartą LRT radijo laidos „10–12“ garso įrašą suskaidykite į monologus. Trumpai aptarkite, kas ir apie ką kalba. Kas sieja kalbėtojus?
- 3. Kaip pavadintumėte penkių dalyvių apskritojo stalo diskusiją?
- 4. Šiuolaikinėse medijose raskite monologo, dialogo, polilogo pavyzdžių ir juos pristatykite klases draugams.
- 5. Kartais sakoma, kad dialogo ar polilogo, pavyzdžiui, apskritojo stalo diskusijos, dalyviai nesusišneka, negirdi vieni kitų. Raskite medijose tokio nesusikalbėjimo pavyzdį ir jį aptarkite.

- 1
- 2
- 3
- 4

1.4. Viešųjų kalbų rūšys

Atsižvelgiant į tai, ką labiausiai norima paveikti (protą, valią ar jausmus), skiriamos trys viešųjų kalbų rūšys.

Informacinės	Apeliacinės	Emocinės
Tikslas – informuoti.	Tikslas – paveikti protą, mąstymą, įsitikinimus, nuomonę ir paliesti jausmus.	Tikslas – paveikti jausmus.
Objektyvumas, logiškumas, nuoseklumas, argumentacija, tikslumas.	Ryžtinga intonacija, veržlus tonas, įtampa.	Adresato subjektyvumas, nuotaikos, temperamento rodymas, saikingas šokiravimas, stebinimas, humoras, autoironija.
Dažnai šioms kalboms iliustruoti pasitelkiama vaizdo medžiaga (pateiktys, plakatai, filmuoti intarpai, garso įrašai ir t. t.).	Vienomis kalbomis siekiama įteigti, įkvėpti, kitomis klausytojai raginami veikti.	Jomis sveikinama, linksminama, dėkojama, kas nors pristatoma, atsisveikinama. Jos turi būti ypač artimos kalbos adresatui, todėl gali būti tarmiškos, su asmeniniais prisiminimais.
Tai pranešimas, paskaita, pamoka, aiškinimas.	Tai pamokslų, mitingų, protestų, agitacinės, šventinės, patriotinės ir propagandinės kalbos.	Tai tostas, oracija, humoristinė prakalba, pavyzdžiui, per vestuves ar kitas apeigas, nekrologas, žodis kuria nors proga ir t. t.